

IJBEMP

BUSINESS
ECONOMICS
AND
MANAGEMENT
PERSPECTIVES

International Journal of Business, Economics and Management Perspectives

Uluslararası İşletme, Ekonomi ve Yönetim Perspektifleri Dergisi

ISSN: 2458-8997

Yıl: 2, Sayı: 8, Aralık 2017, s. 1-20

Prof. Dr. Erdal AÇIKSES, eacikses@firat.edu.tr
Fırat Üniversitesi, Tarih Bölümü

Yrd. Doç. Dr. Zülfükar Aytac KİŞMAN, kisman@fas.harvard.edu
Harvard Üniversitesi, Misafir Akademisyen, (TÜBİTAK 2219 Doktora Sonrası Araştırma Burs Programı Kapsamında)
Fırat Üniversitesi, Dış Ticaret Bölümü, aytac@firat.edu.tr

**SOĞUK SAVAŞ SONUNA KADAR ORTA DOĞU VE TÜRKİYE'NİN ORTA DOĞU
POLİTİKALARI**

SOĞUK SAVAŞ SONUNA KADAR ORTA DOĞU VE TÜRKİYE'NİN ORTA DOĞU POLİTİKALARI

Özet

Ortadoğu tarih boyunca statik bir siyasal yapıya sahip olmakta hep güçlük çekmiş bir bölgedir. Coğrafyanın bu karmaşık ve problemlili yapısı, bölgenin kavşak noktasında olan Türkiye Cumhuriyeti'nin de bölgeye dönük dış politikasını oluşturmasında ve uygulamasında çeşitli sıkıntılara sebebiyet vermektedir. Ortadoğu, coğrafi yakınlık, tarihi, sosyal ve kültürel bağlar ve enerji kaynakları gibi konulardan ötürü Türk dış politikasının önemli konularından birisi olma özelliğini her dönemde korumuştur. Dolayısıyla Orta Doğu'da meydana gelen kriz ve gelişmelerin Türk dış politikası üzerine, dönemlere farklılık arz etmekle beraber, doğrudan veya dolaylı birçok etkisi olduğu bir muhakkaktır. Bu etkinin gücü, yoğunluğu ve yönünün tarihi bir perspektif ile doğru anlaşılması, mevcut politikaların değerlendirilip gereğinde yeni politikaların geliştirilmesi için son derece önemlidir. Dış politikanın dinamik yapısı düşünüldüğünde, çeşitli sorunların merkezinde olan bir coğrafya olan Orta Doğu'nun doğru analiz edilmesi, geleceğe yönelik doğru ve isabetli politikalar üretilmesi için, son derece önemlidir. Bu çalışmada Orta Doğu kavramı üzerinde durularak Türkiye'nin bölgeye dönük politikaları belirli bir periyotta incelenmiş ve Türkiye'nin bu politikaları izlerken etkili olan faktörler anlaşılmaya çalışılmıştır. Türkiye'nin bölgedeki milli çıkarlarını ve jeopolitik avantajını sürdürebilmesi ve orta-uzun vadede Ortadoğu'daki gelişme ve krizleri kendi lehine çevirebilmesi için bölge dinamiklerinin ve kendi potansiyelinin çok iyi farkında olması gerekliliği vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Ortadoğu, Soğuk Savaş, Dış Politika

THE MIDDLE EAST AND TURKEY'S MIDDLE EAST POLICIES TILL THE END OF THE COLD WAR

Abstract

Middle East is a region that throughout the history has been facing difficulties in terms of a stable political structure. This complicated and problematic structure of Middle East leads to some drawbacks for Turkey as a country located on the conflux of the region in establishing and applying its foreign policy towards this terrain. Due to its certain features such as geographical proximity, historical, social and cultural links, and the energy resources there, Middle East has always preserved its importance in every epoch, as one of the essential issues of Turkish foreign policy.

Therefore the crisis and the developments took place in Middle East certainly have direct or indirect effects, differentiating upon the period, on Turkish foreign policy. Since it is with profound importance to be accurately grasped, with a historical perspective, for the potent, intensity and the course of these effects in order to assess the existing policies and to develop new strategies if necessary. When the dynamic structure of the foreign policy took into account, it becomes crucial to analyse this region properly that sits on the center of several problems.

In this study, by underlining the term Middle East, the policies of Turkey regarding the region have been investigated in a certain period of time and the effective factors for those policies have been sized up. The necessity has been harped on that in order to remain its national interests and geopolitical advantage, and to turn the crisis and developments in Middle East into benefits, Turkey should realize the regional drivings and its potential.

Keywords: Turkey, Middle East, Cold War, Foreign Policy

1. Ortadoğu ve Türkiye

“Ortadoğu” kavramı aslında “Şark” ve “Levant” gibi batı kökenli bir kavramdır. 19. yüzyıl sonralarında ve 20. yüzyıl başlarında batılılarca kullanılmaya başlamıştır. İlk olarak da 1902 yılında

jeopolitikçi ve deniz tarihçisi Alfred Thayer Mahan tarafından National Review isimli dergide yayınlanan "Basra Körfezi ve Uluslararası İlişkiler" başlıklı makalesinde kullanılmıştır. Mahan'ın Ortadoğu kavramı ve makalesi çok ilgi görünce, daha sonradan, *The Times* dergisi dış politika editörü Valentine Chirol tarafından "Orta Doğu Sorunu" başlığıyla çeşitli makaleler yayınlanmıştır.¹

Geniş bir coğrafya için kullanılabilen bu kavram Birinci Dünya Savaşının ardından Birleşik Krallık Sömürgeler Bakanlığı bünyesinde "Orta Doğu Bölümü" kurularak resmileştirilmiştir. Daha sonra İngiliz Coğrafi Adlar Daimi Komisyonu fiziksel olarak da Arap Yarımadası, Körfez bölgesi, İran, Irak, Türkiye ve Mısır'ı kapsayan bölgeyi Ortadoğu olarak tespit etmiştir.² Ancak coğrafi olarak tanımlamanın dışında Ortadoğu'yu ifade eden etnik, dinsel, sosyal ve kültürel öğeler bölgenin tanımını güçleştirmekte ve kullanım durumuna göre farklı kapsamlar oluşturabilmektedir.

Ortadoğu bakış açısına göre farklı algılanabilecek bir coğrafyadır. Batılı bakış açısı ile Ortadoğu, genellikle Türkiye Cumhuriyetini de içine alan bir coğrafya olarak değerlendirilmektedir.³ Din coğrafyası bağlamında ise genel ifadeyle İslamiyet'in hâkim olduğu bir bölge niteliğindedir.⁴ Bununla birlikte Ortadoğu kavramı zamana, siyasi konjonktüre ve bakış açısına göre de farklı anlamlar yüklenilen bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵ Kimi zaman Yakın Doğu olarak da ifade edilebilen Orta Doğu kavramı, pek çok tanım arasında kapsayıcı olarak, Kuzey Afrika'nın Arap ülkelerini, Levant diye adlandırılan Doğu Akdeniz bölgesini, Arap Yarımadasını ve Türkiye ile İran'ı da içine alan bölge olarak tanımlanabilir.⁶ Ancak coğrafi, siyasi, kültürel, dini ve sosyal boyutlarıyla topyekûn olarak düşündüğümüzde, etki alanları ve ayrışma anlamında Ortadoğu'yu dört ekseninde düşünmemiz mümkündür.

Araplar Ortadoğu'nun en önemli unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Arap ülkeleri, hem yüz ölçüm ve nüfus bakımından⁷ hem de Ortadoğu'daki ve dünyadaki önemli enerji kaynaklarına⁸ sahip olmaları bakımından önde gelmektedir. Tarihsel olarak da bölge Araplar açısından yurt niteliğindedir. Bu nedenlerle Ortadoğu kavramı Araplarla bir bütündür.

Ortadoğu'nun ikinci önemli bileşeni İran'dır. Bir müslüman ülke olmasının yanı sıra İran, mezhepsel olarak bölgedeki diğer müslüman ülkelerden farklı bir yapıya sahiptir. Mezhep konusu İran için son derece önemli bir unsurdur. Öyle ki Şii kimliği İran'da ulusal kimliğin bir parçası haline gelmiş durumdadır.⁹ Ayrıca İran nükleer güç üreten bir ülke olmasıyla bölgede önemli bir aktör konumundadır. .

Uzun yıllardır nükleer güç üretimine yoğunlaşmış olan İran'ın bu konudaki resmi söylemi barışçıl amaçlarla ve fosil yakıtlara bağımlılığını azaltmak üzere nükleer enerji geliştirdiğine yöneliktir.¹⁰ Ancak İran'ın nükleer programı batı ile yaşadığı uyuşmazlıklarda da ön planda olan bir faktördür.

Yine İran'ın özellikle 1979 devrimi sonrası batı karşıtı bir politika geliştirmiş olması başta ABD olmak üzere batılı devletlerin bölgesel ve ulusal politikaları ile çatışan bir durumdur.¹¹ Bölgenin en büyük yüz ölçüme sahip devletlerinden birisi olan İran, yine bölgedeki en etkili aktörlerden birisi

¹ Serdar Sakin, Can Deveci, "Ortadoğu Kavramı ve Sınırları Üzerine Bir Değerlendirme", History Studies, ABD ve Büyük Orta Doğu İlişkileri Özel Sayısı, 2011, ss.284.

² Davut Dursun, "Ortadoğu'nun Ekonomik, Sosyal ve Siyasi Özellikleri Üzerine Genel Tespitler", Siyaset Konferansları Dergisi, 2010, s.1236.

³ Davut Dursun, age, s.1236.

⁴ Davut Dursun, age, s.1242.

⁵ Serdar Sakin, Can Deveci, age, ss.283-284.

⁶ Peter E. Pormann, "Why the Modern Middle East?", The Lancet, Volume 367, Issue 9515, 2006, s. 971.

⁷ Bkz. Ekler kısmındaki Tablo 1 ve Tablo 2

⁸ Bkz. Ekler kısmındaki Tablo 3

⁹ Behrooz Moazami, "Rethinking the Role of Religion in Iran's History and Politics, 1796–2009", Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East, Volume 31, Number 1, 2011, s.69.

¹⁰Efe Çaman, Kenan Dağcı, "Iran's Nuclear Program and Turkey: Changing Perceptions, Interests and Need for Revision", Alternatives: Turkish Journal of International Relations, Volume 12, No: 2, Summer 2013, s.2.

¹¹ Mahdieh Aghazadeh, "A Historical Overview Of Sanctions on Iran and Iran's Nuclear Program", Journal of Academic Studies, Year 14, No 56, 2013, s.138.

olma konusundaki jeopolitik konumunu pekiştirmek istemektedir.¹²

Bölgenin bir diğer önemli aktörü İsrail'dir. İsrail'in bölgedeki fiziksel ve siyasi mevcudiyeti ve etkisi yadsınamayacak bir gerçektir. İsrail ile Arap ülkeleri arasında 20. Yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren bölgede Yahudi Devleti için sivil siyasi teşkilat kurabilecek kadar Yahudi'nin bölgeye göç ettirilmesi ile gerilim ve çatışmalar başlamıştır.¹³ Bu çatışmalar zaman içerisinde savaflara dönüşmüştür.

İsrail'in bölgede bulunması batı toplumları açısından da Ortadoğu ile ilgili algıları etkilemekte ve bölgeyi daha önemli hale getirmektedir. Özellikle Amerika Birleşik Devletleri İsrail'in kuruluşundan beri finansal açıdan ve diğer açılardan İsrail'i desteklemiştir. Öyle ki İsrail'in ilk on yılındaki sermaye ithalinin %10'u direk Amerika Birleşik Devletleri'nden olmuştur. Sonrasında da 1949 yılında ABD İsrail için ihracatın finansmanı kredisi sağlamıştır. Bu kredi ülkeye yoğun olarak göç eden Yahudi göçmenleri gıda, inşaat gibi temel sektörlerde desteklemiştir. Bu ve sonrasında ABD tarafından İsrail'e sağlanan yardımlarla İsrail'de Amerika'ya bağımlılık algısı yükselmiştir.¹⁴

İsrail'in 1950'li yıllarda yaşadığı dış politika problemleri batılı devletleri özellikle de ABD'yi İsrail'in batı ekseninde oluşunun devamlılığı konusunda ikna etmiştir. Sovyetlerin Ortadoğu'daki etkinliğinin artması da, İngiltere ve Amerika'yı zamanla İsrail'in batıdan Araplara karşı talep ettiği silahlar konusunda haklı olduğu noktasına getirmiştir.¹⁵ İsrail'in batıdan ve özellikle de ABD'den destek almış olması, bölge incelenirken İsrail faktörünün daha fazla ön planda tutulması gerekmektedir.

Son olarak Ortadoğu'da ele alınması gereken bir diğer etken unsur ise Türkiye'dir. Osmanlı'nın parlak dönemlerinde Avrupa kıtası üzerinde fiziksel olarak Türk varlığı çok daha fazla bir bölgeyi kapsamaktaydı. Sonrasında da coğrafi olarak en azından Türkiye'nin bir kısmı Avrupa kıtası üzerinde kalmaya devam etmiştir. Avrupalıların gözünde "Asyatik" olarak konumlanan Türkler, Araplar tarafından bir Müslüman devlet olmalarına karşın "Avrupalı" seviyesinde başka olarak görülmüşlerdir.¹⁶

Her ne kadar Türkiye, bölgeye coğrafi yakınlığı, Müslüman oluşu ve Ortadoğu'daki gelişmelerden birinci derecede etkilenen bir ülke olması gibi sebeplerle Ortadoğu'dan ayrı düşünülmemekte ise de batı tipi demokrasisi, Amerika Birleşik Devletleri ile olan stratejik ortaklık ve müttefiklik durumu ve batılı ülkeler ile olan ilişkileri Türkiye'yi bölgede daha farklı bir konuma yerleştirmektedir.

Bunda Cumhuriyetin kuruluş yıllarında gerçekleştirilen, Türk toplumunu batılı değerler ile teçhiz etmeyi hedefleyen ve Atatürk'ün salt realizmi ve zamanlaması ile yönlendirilen reformları, Türkiye Cumhuriyeti'nin diğer Ortadoğu ülkelerine nazaran, çok daha etkin bir şekilde yapmasının etkisi büyüktür. Yapılan devrimler Türkiye'de temel ve devamlılığı olan değişimler getirmiştir.

O dönemde, yani 1920'lerde ve 1930'larda, Ortadoğu'daki diğer devletlerin çoğu ise Osmanlı'dan bağlarını koparıldıktan sonra İngiliz veya Fransız mandasına girmişler ve batı emperyalizminin etkisi altında kalmışlardır.¹⁷ Türkiye Cumhuriyeti özellikle II. Dünya Savaşı'nın ardından yönünü hem politik, hem askeri hem de kültürel olarak batıya dönmüş Ortadoğu coğrafyası içinde farklı bir konumda olan bir ülke durumuna gelmiştir.

Türkiye açısından bakıldığında ise, Ortadoğu, Arap toplumlarıyla beraber İsrail'i de içine alan, komşuluk ilişkileri içinde olduğu ve tarihsel olarak pek çok ortak unsuru paylaştığı bir coğrafyadır.

¹² Majid Masomi, Asghar Yazdi, "The Effect of Great Middle East Plan on Foreign Politics of I.R. of Iran", Life Science Journal, 9(4), 2012, s.3408.

¹³ Yüksel Kaştan, "Ortadoğu'da Arap İsrail Mücadeleleri ve Türkiye", Tarih ve Medeniyetler Tarihi, IV. Cilt, Ankara, 2012, s.1799.

¹⁴ Zach Levy, Israel and the Western Powers 1952-1960, The University of North Carolina Press, London, 2011, s.4.

¹⁵ Zach Levy, age, ss.132-133.

¹⁶ Andrew Mango, "Turkey in the Middle East", Journal of Contemporary History, Vol. 3, No. 3, The Middle East (Jul., 1968), s.225.

¹⁷ M. Naeem Qureshi, Ottoman Turkey, Atatürk and Muslim South Asia Perspectives, Perceptions, and Responses, Oxford University Press, Karachi, 2014, ss.219-221.

Ancak günümüz konjonktüründe Türkiye açısından en önemlisi ise kendisi için ciddi birçok problemlerin var olduğu ve birçok problemin de çıkabileceği, ayrıca da muhtemel bir savaşın sınırı olarak Ortadoğu'nun Türk Dış Politikası üzerindeki etkileridir.

2. Ortadoğu Neden Bu Kadar Problemlili Bir Coğrafyadır?

Ortadoğu tarih boyunca, Osmanlı egemenliğinde kaldığı dönem dışında, uzun süreli stabil bir siyasal düzene oturabilmiş bir bölge değildir. Bunun altında yatan nedenleri anlamak için bölgenin yapısının iyi anlaşılması gerekmektedir. Ortadoğu sadece bugün değil tarihin her döneminde siyasi, stratejik, ekonomik ve kültürel dengeler açısından dünyanın en önemli bölgelerinden birisi olmuştur. Ticaret için bir kesişim noktası olduğu kadar dinler ve kültürler açısından da bir kesişim noktasıdır.¹⁸

Gerek üç semavi din için de kutsal sayılan Kudüs'ü içinde bulundurması, gerek İslam Âlemi'nin merkezi sayılan Haremeyn-i Şerife'nin, yani Kâbe ve Mescid-i Nebevi'nin bu coğrafyada olması bölgeyi son derece hassas ve önemli kılmaktadır. Yüzyıllar boyunca Haçlı Seferlerine sebebiyet veren topraklar bugün de farklı sebeplerle çeşitli problemlerin merkezindedir. Dini bağlamdaki problemler de kısmen devam etmekle birlikte Müslüman-Hristiyan çekişmesi ekseninden İsrail-Filistin sorunu eksenine kaymıştır.

Bölgenin bir kısmının İsrail açısından vaat edilmiş topraklar olarak görülmesi, İsrail'in varlığı ve güvenliği ile Yahudiliğin varlığı ve güvenliği arasında doğrudan bir bağlantı kurulması sonucunu doğurmuştur.¹⁹ Bu vadedilmiş topraklarda Filistin ile uzun yıllardır yaşanan problemler bölgede barışın egemen olmasına engel olan bir faktör olarak masada durmaktadır. Bu problemler ve çatışmalar bölgede savaşlar dâhil önemli etkilerde bulunmuştur.

1948, 1958 ve 1967 yıllarında yaşanan savaşlar Araplardan ve İsrail'in topraklarını işgal ettiği Filistin'den çok İsrail'e fayda sağlamış ve her savaşta topraklarını genişletmiştir. Bölgede Yahudi nüfusu artmış ve İsrail'in işgal ettiği bölgelerde Yahudi nüfus yapısı güçlenmiştir. Milyonlarca Filistinli ise başta Ürdün olmak üzere diğer Arap ülkelerinde sığınmacı konumuna gelmişlerdir.²⁰ Üstünden elli yıl geçmesine rağmen Arap-İsrail Savaşları sebepleri ve sonuçları itibarıyla halen daha tarihçilerin ilgisini çeken bir konu olarak bölgenin yapısını ifade etmesi bakımından önemlidir.²¹ Dolayısıyla Ortadoğu'da düzen, istikrar ve barış Filistin sorununun çözümü ile doğrudan bağlantılıdır.

Bununla birlikte özellikle zengin enerji kaynaklarına sahip oluşu, bölgeyi problemlerin merkezine taşımaktadır. Ortadoğu'nun jeopolitik konumunun gücü bir kavşak noktasında olmasının yanı sıra, 20. Yüzyıl itibarıyla dünya gündemine oturan ve "Kara Altın" olarak adlandırılan petrol ve diğer fosil yakıtlarına sahip olan bir coğrafya olmasından da gelmektedir.²² Bölgedeki petrol varlığının bölge açısından iki şekilde negatif etkiye sahip olduğu söylenebilir. Bu etkilerden birincisi dış kaynaklı bir etki iken ikincisi ise içsel bir etkidir.

Birincisi bölgenin yaklaşık son bir buçuk asırdır büyük güçlerin enerji politika ve aksiyonları doğrultusunda dışarıdan müdahaleye açık olmasıdır. Güçlü ülkeler bölgedeki kaynakların üretim ve dağıtımında etkin olmak istemektedirler. Örneğin ABD bölgeyi "yaşamsal öneme sahip bölge" olarak görmektedir.²³ Çünkü bölgedeki fosil kaynaklı yakıt rezervleri²⁴ dünya rezervlerinin yarısından fazlasını içermektedir.

İkinci negatif etki ise literatürde "natural resource curse (doğal kaynak laneti)" olarak ifade

¹⁸ Davud Dursun, age, s.1240.

¹⁹ Murat Gül, Bekir Ali Yüksel, "İsrail'in Dış Politikasını Anlamak: Tevrat, On Emir, Vadedilmiş Topraklar ve Üstünlük", Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 6, Sayı 1, s.336.

²⁰ Yüksek Kaştan, age, ss.1799-1803.

²¹ Kenny Kolander, "The 1967 Arab-Israeli War: Soviet Policy by Other Means?", Middle Eastern Studies, 52:3, s.402.

²² Serdar Sakin, Can Deveci, age, s.282.

²³ Zafer Akbaş, "ABD'nin Ortadoğu Politikalarının Sürdürülebilirliği ve Ortadoğu'da Güç Mücadelesi", History Studies, ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı, 2011, s.2.

²⁴ Bkz. Ekler kısmındaki Tablo 3

edilen etkidir. Bu konuda yapılan çalışmalar bu tarz doğal kaynakların buldukları ülkelerde ekonomik kalkınmayı engelleyen bir faktör olabildiklerini göstermektedir.²⁵ Yapılan ekonomik analizlerde doğal kaynağa sahip ülkelerin olmayanlara göre daha kötü ekonomik performans gösterdikleri ortaya çıkmıştır. Bu tür kaynakların fiyatlarındaki uluslararası hareketlilik, fiyat düşmesi durumlarında kaynak sahibi ülkeyi negatif olarak etkileyen bir durumdur. Ayrıca bu tür kaynağa dayalı sektörlerin endüstrileşmeyi sağlayacak verimli sektörleri dışarda bırakması ve kaynağı elinde bulundurup yöneten yetkililerin kurumsallaşma ve hukuk devleti gibi kavramlara karşı daha az önem verme eğiliminde olması bu ülkelerde ekonomik ve demokratik gelişmeyi engelleyen unsurlardan birkaçıdır.²⁶

Düşük ekonomik kalkınmanın, yetersiz kurumsallaşma ve demokratikleşmenin de Ortadoğu ülkeleri üzerinde siyasal, ekonomik ve toplumsal istikrarsızlıklara yol açtığı bir gerçektir. Bu tür ülkelerde toplum, bireysel güdü ve merkezi olmayan karar mekanizmaları yerine sınıf yapısına ve otoritarizme dayalı hale gelmektedir.²⁷ Bu da beraberinde siyasal istikrarsızlığı getirebilmektedir. Bölgenin genel istikrarsız yapısı düşünüldüğünde, kendi iç dinamiklerinden kaynaklı bir istikrarsızlık sebebi olarak “doğal kaynak laneti” kavramından bahsedilebilir.

Orta Doğu’yu şekillendirmek suretiyle bölgedeki problemlere sebep teşkil etmesi anlamında, I. Dünya Savaşı sırasında gizli olarak imzalanan ve halen daha bölgeyi etkilemeye devam eden Sykes-Picot Anlaşması önemli bir belgedir.²⁸ 1916 yılında İngiltere ile Fransa arasında imzalanan ve bölgenin kendi aralarında paylaşılmasını²⁹öngören Sykes Picot Anlaşması, Ortadoğu’nun makus kaderini belirlemesi açısından son derece önemlidir. 1917 yılında Bolşeviklerin Rusya’da devrim yapıp Çarlık dönemine ait anlaşmaları açıklaması ile ortaya çıkan Sykes Picot Anlaşması, yapılış itibariyle dahi bölgenin ileride yaşayacağı problemlerin habercisi olmuştur.

Ortadoğu etki sahalarına bölünürken yeni devletlerin oluşumuna yol verilmiş ancak bu bölüşme bile uygulanabilirliğe göre değil anlaşmayı imzalayan ülkelerin kendi arzularına göre yapılmıştır. Böylelikle doğal olarak var olmayan, bir kültüre dayanmayan ülkeler Ortadoğu’da ortaya çıkmıştır. Tarihçi James Barr anlaşmayı “kuma çizilen çizgi” olarak betimlemiş ve 19. Yüzyıl’da Afrika’daki bölüşmenin yapaylığını gösteren düz çizgilere benzetmiştir.³⁰

Anlaşma, sonrasındaki süreçte bölgenin Türk egemenliğinden çıkmasında ve Türkiye için bir sorun haline gelmesinde birinci derecede etkili faktörlerden birisidir. Bölge o dönemden itibaren Ortadoğu hem kendi içinde hem de Türkiye için çeşitli sorunlar üreten bir bölge haline gelmiştir. Dolayısıyla Ortadoğu’nun bugün yaşadığı problemlerin altında yatan sebeplerden önemli bir tanesinin de Sykes Picot Anlaşması olduğu söylenebilir.

Osmanlı’nın son döneminden başlayarak batılı devletler tarafından “Şark Meselesi”³¹ kapsamında değerlendirilen Ortadoğu, Türkiye için pek çok açıdan sorunlu bir coğrafyadır. Böyle bir coğrafyaya komşu olmak Türkiye’nin bölge ile ilgili politika üretmesini güçleştirmektedir. Ayrıca büyük güçlerin bölgede, gerek zengin enerji kaynakları için gerekse de diğer etkilerle, benimsedikleri politikalarından Türkiye Cumhuriyeti doğrudan ve dolaylı olarak etkilenmektedir. Bölge ile arasında olan tarihi ve kültürel bağlar ve Ortadoğu’nun çoğunluğunun Müslüman oluşu Türkiye açısından politika

²⁵ Kjetir Bjorvatn, Mohammad Reza Farzanegan, Friedrich Schneider, “Resource Curse and Power Balance: Evidence from Oil-Rich Countries”, World Development, Volume 40, No 7, s.1308.

²⁶ Brenda Shaffer, Taleh Ziyadov (Ed.), Beyond the Resource Curse, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, Project MUSE, 2011, ss.17-19.

²⁷ Brenda Shaffer, Taleh Ziyadov (Ed.),age, s.33.

²⁸ Mustafa Sıtkı Bilgin, “İki Savaş Arası Dönemde Türkiye’nin Ortadoğu Politikası”, Akademik Bakış, Cilt 9, Sayı 18, 2016, s.35.

²⁹ Sykes-Picot Anlaşması Haritası için Bkz. Ekler Bölümündeki Harita 1.

³⁰ Paula Kitching, “The Sykes-Picot Agreement and Lines in the Sand”, Historian, London 128 (Winter 2015/2016), s.20.

³¹ Şark Meselesi ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Bayram Kodaman, Şark Meselesi Işığı Altında Sultan II. Abdulhamid’in Doğu Anadolu Politikası, Orkun Yayınevi, İstanbul, 1983.

geliştirmeyi daha da kritik hale getirmektedir.

Yine İran, Irak ve Suriye'de yaşayan Türk nüfus ise Türkiye'nin bölgeyle doğrudan ilgilenmesini gerektirmektedir. Bunların yanı sıra, Türkiye Cumhuriyeti'nin Amerika Birleşik Devletleri ile olan müttefiklik ilişkisi de, ABD'nin bölgedeki çıkarları düşünüldüğünde, Türkiye Cumhuriyeti'ni kimi zaman bölge ile ilgili zorlayan etkilerden bir tanesidir.

Genel olarak Ortadoğu, I. Dünya Savaşı sonrasında sömürgeci devletler tarafından oluşturulan yapay sınırlardan, II. Dünya Savaşından sonra ortaya çıkan Filistin sorunundan, batının buradaki petrolleri kendi denetimleri altında tutmak istemelerinden, petrol ve su gibi doğal kaynakların paylaşılmasından vb. sorunların yoğun olduğu bir coğrafya konumundadır.³²

3. Cumhuriyete kadar Türkiye ve Orta Doğu

Türklerin bu bölgeye dönük politikaları tarih içerisinde farklılık göstermiştir. Osmanlı'nın ilk dönemlerinde daha çok batıya yönelen politikalar özellikle Yavuz Sultan Selim döneminde çoğunlukla doğu odaklı olarak yürütülmüş ve bu bölgelere daha önem verilmiştir. Yavuz Sultan Selim'e kadar Osmanlı padişahları kendilerini kimi zaman "Sultan-ı Rum" diye tanımlamışlardır. Osmanlı daha çok bir Balkan ve Avrupa kuvveti görünümünde olmuştur. Ancak Yavuz Sultan Selim döneminde ise Asya ve Afrika'da önemli toprak kazanımları gerçekleştirmiştir.³³ Ortadoğu coğrafyası Yavuz Sultan Selim'in 1517 yılında gerçekleştirdiği Mısır seferi ile Osmanlı Türklerinin idaresine girmiştir. Coğrafya içerisinde İslam dini için en kutsal yerler olan Mekke ve Medine'nin bulunuşu, Osmanlı Türklerinin bu bölgeye verdiği önemi ve bölgeye yönelik hassasiyetini artırmıştır.³⁴

1517 yılından itibaren Mekke, Medine ve Hicaz'ın diğer yerlerinde hutbe Osmanlı padişahları adına okunmaya başlanmıştır. Böylece Osmanlı padişahları "Haremeyn'in hadimi" ve "Hicaz'ın hâkimi" olarak ifade edilmişlerdir.³⁵ Yavuz'un önce Safeviler sonra da Memlükler üzerine yaptığı iki sefer de başarı ile neticelenince, Yavuz Sultan Selim donanma faaliyetlerine önem vermiştir. Bu Yavuz'un yeni fetih politikasının Avrupa üzerine olacağını göstergesi olmuştur ancak ömrü vefa etmediği için bu seferleri gerçekleştirilememiştir.³⁶ Yavuz Sultan Selim'in bu bölgede kutsal topraklar da dâhil geniş çaplı fetihler yapması, kendinden sonra gelen oğlu Kanuni Sultan Süleyman'ın batıya doğru yönelen fetihlerinin başarısında büyük önem taşımaktadır. Yavuz'un devletin doğusundaki İslam topraklarının büyük kısmını fethetmesi ve bölgeyi güvenli hale getirmesi Kanuni'nin elini batıdaki fetihler için güçlendirmiştir.³⁷ Fakat sonrasında batıda başarılar elde edilirken devletin ilgi merkezi de haliyle batıya doğru kaymış ve doğuya yönelik politikalar daha geri planda kalmıştır.

I. Dünya Savaşına kadar bölge Osmanlı idaresinde nispeten stabil bir yapıya kavuşmuştur. Küçük çaplı problemler Osmanlı idaresinde çözülmüştür ancak 18. Yüzyılın sonlarından ve 19. Yüzyılın başlarından itibaren İngiltere bölgeyle yakından ilgilenmeye başlamıştır. Başlangıçta İngiltere'nin bu ilgisinin temelinde Kuzey Afrika ve Ortadoğu coğrafyasının, Uzak Doğu'daki İngiliz sömürgelerine erişim yolu üzerinde bulunması vardır. Ayrıca Akdeniz ve Afrika siyasetinde söz sahibi olmayı istemesi bu bölgeyi kendi nüfuzuna almaya karar vermesinde etkilidir.³⁸

20. Yüzyılın başlarında Ortadoğu petrolünün dünya siyasetinde ön planda yer almaya başlamasından ve güçlenen Alman donanmasına karşı kendi donanmasının ihtiyacı olan petrolü temin et-

³² Haluk Ülman (Ed.), Ortadoğu Sorunları ve Türkiye, Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı, İstanbul, 1991, s.123.

³³ Muhittin Kapaşahin, Kanuni'nin Batı Politikası, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2008, s.51.

³⁴ Şerif Demir, "Dünden Bugüne Türkiye'nin Ortadoğu Politikası", Turkish Studies, Volume 6/3, Summer 2011, s.693.

³⁵ Mustafa Bostancı, "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Hicaz'da Hâkimiyet Mücadelesi", Akademik Bakış, Cilt 7, Sayı 14, Yaz 2014, s.118.

³⁶ Muhittin Kapaşahin, age, s.50.

³⁷ Muhittin Kapaşahin, age, s.63.

³⁸ Hasan Şahin, "Şark Meselesi Çerçevesinde Osmanlı-İngiliz İlişkilerine Genel Bir Bakış (Başlangıcından Paris Barışı'na Kadar)", A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 29, Prof. Dr. Zeki Başar Özel Sayısı, Erzurum 2006, s.220.

mek için, İngiltere Ortadoğu'da Osmanlı Devleti'nden petrol imtiyazları elde etmeye çalışmıştır. İngiliz dış politikası da buna göre dizayn edilmiştir.³⁹ Bölge petrolünün üretim ve dağıtımında söz sahibi olma arzusu başta İngiltere'yi sonrasında da diğer büyük güçleri zaman içerisinde bölge siyasetine müdahaleye sevk etmiştir.

Osmanlı Devleti'ndeki Araplar arasında milliyetçiliğin 19. Yüzyıldan itibaren ortaya çıkmaya başladığı ve II. Meşrutiyetten sonra da yoğunluk kazandığı görülmektedir. Ancak Araplar arasında milliyetçiliğin kitlesel olarak artması I. Dünya Savaşı dönemine en üst düzeye ulaşmıştır.⁴⁰ Bu husus İngiltere'nin bölge ile ilgili arzularını gerçekleştirmek için bölgede Araplarla Türkler arasında mevcut ve olası sorunları kullanmayı planladığını göstermektedir. Sonrasında yaşanan gelişmelerden de bu anlaşılmaktadır. Nitekim Eylül 1914'de bir İngiliz elçisi İngiliz hükümetine, Türkiye'nin I. Dünya Savaşındaki tavrına göre, Türkiye'ye karşı bir Arap hareketinin desteklenmesi gerektiğini bildirmiştir.

Dönemin Mekke Emiri Şerif Hüseyin de Osmanlı'nın İngiltere aleyhine savaşa girmesinden sonra, bu durumun farkındalığıyla, Osmanlı'nın cihat çağrılarına rağmen İngilizlerle direk karşı karşıya gelmemiş ve Osmanlı'ya karşı başlattığı yıkım hareketine uygun davranmıştır. 1914 yılı başlarında da Şerif Hüseyin'in oğlu Emir Abdullah'ın Kahire'de İngilizlerle görüşmesi de kendi amaçlarına destek aradıklarını ve bu desteği İngiltere'den bulduklarını göstermiştir.⁴¹ Hatta Osmanlı'nın savaşa girmesinin ardından 1916'da çıkan Arap ayaklanmasının arkasında da İngiltere'nin olduğu anlaşılmaktadır.⁴²

Sonuç olarak savaş sırasında Şerif Hüseyin ve oğulları, Türkleri bölgeden uzaklaştırmak için yeni Arap orduları kurmak için bağlantılarını ve güçlerini kullanmışlar ve Basra'ya, oradan da kuzeye Suriye'ye ilerledikleri zaman İngilizlere destek vermişlerdir.⁴³

Yukarıda detaylı olarak değinilen Sykes-Picot Anlaşması, bölgenin I. Dünya Savaşı sonrasındaki suni siyasi yapısının oluşmasındaki en önemli belgedir. Bu anlaşmaya dayanılarak Ortadoğu coğrafyasında yapay devletler oluşturulmuştur. Modern Ortadoğu'daki jeopolitik durum genel olarak batı emperyalizminin bir sonucu ve yerel halkın buna tepkisi olarak ortaya çıkmıştır.

Din, dil, etnik ve kabile kökenli pek çok ayrılık unsurunu kullanarak, sömürgeci güçler bölgeyi bölmüşlerdir.⁴⁴ Mesela Irak doğal bir devlet olmadığı ve birleştirici bir Irak kültürü olmadığı halde, sadece önemli tarihi bazı şehirlerin bir araya getirilmesi ile kurulmuştur. Lübnan yine farklı mezhepler içinde barındıran Hristiyan ve Müslüman nüfusların bir araya getirilmesi ile oluşturulmuştur.⁴⁵ Tarihi büyük Suriye, Lübnan'ın yanısıra, Ürdün, Suriye ve Filistin olarak bölünmüştür. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından 1948 tarihinde İsrail Devleti'nin ilanı ile bölgede bir bölünme daha gerçekleşmiştir. Yine, Irak'ın güney sınırında Kuveyt'in kurulmasında ve Arap yarımadasının sınırlarının şekillenmesinde İngiltere'nin rolü vardır.⁴⁶

Orta Doğu ülkelerinin büyük çoğunluğu bağımsızlıklarını 1940-1960 arası dönemde elde etmişlerdir. O dönemde baskın ideoloji olan Pan-Arabizm, Arapların mezhepsel ve kabileye dayalı ayrılık unsurlarından kurtulup, güçlerini birleştirerek sömürgecilerin boyunduruğundan kurtulabileceklerini ön görmekteydi. Fakat 1958-1961 yıllarında Suriye ve Mısır tarafından kurulan Birleşik Arap Cumhuriyeti, bölgesel farklılıklar ve Arap Devletleri arasındaki çıkar çatışmalarından ötürü başarılı olmamıştır. Yine tüm İslam ümmetini birleştirme çabaları, çeşitli mezhep ayrımlardan ötürü sonuçsuz

³⁹ Emine Kısıklı, "Yeni Gelişmelerin Işığında Geçmişten Günümüze Musul Meselesi", Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, 6.24 (1999), s.490.

⁴⁰ Şerif Demir, age, s.693.

⁴¹ Mustafa Bostancı, age, s.119-120.

⁴² Haluk Ülman (Ed.), age, s.8.

⁴³ Paula Kitching, age, s.19.

⁴⁴ Peter E. Pormann, age, s.972.

⁴⁵ Paula Kitching, age, s.20.

⁴⁶ Peter E. Pormann, age, s.972.

kalmıştır.⁴⁷

3.1. Soğuk Savaş Sonuna kadar Türkiye ve Orta Doğu

Cumhuriyetin ilk yıllarında ve II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan Soğuk Savaş dönemi-ne kadar Türkiye'nin Ortadoğu ile olan ilişkilerini, I. Dünya Savaşı öncesi ve savaş sırasındaki acı tecrübeler ve o dönemin Cumhurbaşkanı olan Atatürk ve İsmet İnönü'nün kişisel tercihleri yönlendirmiştir. 1923-1946 arası dönemde Atatürk ve İnönü, Ortadoğu ülkeleri ile olan ilişkiler, bu ülkeler üzerinde fillen veya hukuken manda idareleri kurmuş olan İngiltere ve Fransa tarafından kendi çıkarlarına aykırı algılanmayacak şekilde yürütülmeye çalışılmıştır. Zira Musul meselesinde İngiltere ile yaşanan gerginlik, doğuda İngilizlerce körüklenen ayaklanmalar⁴⁸ olarak kendisini göstermiştir.

Musul ilk olarak 1055-1056 yıllarında Selçuklu himayesine girip Türkleşmiştir. Osmanlı hakimiyetine girdiği Yavuz Sultan Selim'in 1514 yılındaki Çaldıran Seferi'ne kadar Musul daima çeşitli Türk devlet ve beyliklerinin himayesinde kalmıştır. Tarih boyunca önemli bir ticaret şehri olan Musul 19. yüzyılın sonlarından itibaren petrol rezervlerinin keşfi ile dünyanın bu kez başka bir sebepten ilgi odağı olmuştur.

Almanya'nın Irak'ta Osmanlı'dan demir yolu yapımı ve petrol arama le ilgili imtiyaz almış olması, gerek sömürgesi Hindistan yolunu güvende tutmak istemesi gerekse de petrol kaynağından faydalanmak istemesi İngiltere'yi bölgeyle ciddi şekilde ilgilenmeye itmiştir. Öyle ki İngiltere'nin I. Dünya Savaşına girmesinde ve savaş sırasındaki itilaf ve ittifak bloklarının oluşmasında İngiltere'nin Almanya ile petrol konusunda olan rekabetinin etkili olduğu söylenebilir. İngilizler bu motivasyonla, I. Dünya Savaşı sonunda Mondros Mütarekesi hükümlerini hiçe sayarak Musul'u hukuksuz bir şekilde işgal etmişlerdir.⁴⁹

İngilizlerin bu işgali Türk dış politikasını bir süre meşgul eden ve etkilerini günümüzde dahi hissettiğimiz Musul meselesinin temelini teşkil etmektedir. Atatürk Musul meselesi ile askeri ve politik olarak yakından ilgilenmiştir. Zira Musul Misak-ı Milli sınırları içinde olan bir bölgedir. Hatta Kurtuluş Savaşı yıllarında Batı Cephesinde Yunanlılarla savaşlar sürerken Atatürk Milli Savunma Bakanlığı'na, İngilizlerin Musul'da yürüttüğü siyasi faaliyetlerden ötürü, Misak-ı Milli'nin bir parçası olan Musul'un kurtarılması için bölgeye bir kısım asker sevkiyatı ile ilgili talimat vermiştir. Bu doğrultuda bölgede Türk subayları özellikle milis kuvvetleri ile mücadeleye başlamışlardır.⁵⁰ Atatürk Türkiye'nin bütünlüğü için Musul'un milli sınırlar içinde kalmasının gerekliliğine inanmış⁵¹ bir devlet adamı olarak Musul'un alınması için üstün gayret sarfetmiştir.

Ancak Musul meselesi İngiltere'nin politik manevralarıyla önce Lozan'a sonra da I. Dünya Savaşı'nın kazanan güçleri tarafından kurulan Milletler Cemiyeti'ne havale edilerek İngiliz himayesine geçmesi sağlanmıştır. Milletler Cemiyeti 16 Aralık 1925 tarihinde Musul'u İngiliz mandası olan Irak'a bırakmıştır.⁵² Türkiye Cumhuriyeti ile İngiltere arasında 5 Haziran 1926'da imzalanan Ankara Anlaşması ile bu durum resmileştirilmiştir. Musul'un kaybedilmesinin arkasında pek çok sebep vardır. Daha önce de belirtildiği üzere, Türkiye'nin doğusunda İngiltere tarafından körüklenen Şeyh Said isyanı ve Hakkari'de başgösteren Nasturi isyanları önemli sebepler arasındadır.⁵³ Ancak Musul meselesinin çözülmesinin ardından Türk-İrak ilişkileri gelişmeye başlamıştır ve Irak Kralı 1931'de Türki-

⁴⁷ Peter E. Pormann, age, s.972.

⁴⁸ Şeyh Sait Kürt ayaklanması ve ayaklamada İngiltere'nin rolü ile ilgili detaylı bilgi için bkz.

Yaşar Kalafat, Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1992. ve İhsan Ş. Kaymaz, Şeyh Sait Ayaklanmasında İngiliz Parmağı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2014.

⁴⁹ Emine Kısıklı, age, s.488-492.

⁵⁰ Cemal Kemal, "Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Musul Meselesi", Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S 40, Kasım 2007, s.670.

⁵¹ Cemal Kemal, age, s.673.

⁵² Cemal Kemal, age, s.679.

⁵³ Musul'un kaybedilmesinin ardındaki sebeplerle ilgili olarak detaylı bilgi için bkz. Cemal Kemal, age, s.681-684.

ye'yi ziyaret eden ilk Arap lider olmuştur.⁵⁴

Hatay (Sancak) meselesinin çözümü de yine Fransa'nın meseleye olan ilgisi ve aradaki anlaşmazlık nedeniyle gecikmiş ve ancak Avrupa'da oluşan yeni bir savaş tehdidi vesilesiyle çözülebilmektedir.⁵⁵ 1936 yılında Suriye ile Fransa arasında Suriye'nin bağımsızlığa giden yolda ilk adım olarak sayılan ve 3 yıllık bir geçiş döneminin ardından bağımsızlık öngören antlaşma imzalanmıştır.⁵⁶ Hatay krizinin çözüm sürecinde Fransa'nın, Suriye'nin bağımsızlığını tanıdığı 1936 antlaşmasında İskenderun Sancağı ile ilgili bir hükme yer vermemesinin tetikleyici rolü olmuştur.⁵⁷

Türkiye Cumhuriyeti bu antlaşmanın ardından, 1921 Ankara Antlaşmasındaki haklarına dayanarak Fransa'ya bir nota vermiş ve bu nota ile Fransa'nın, İskenderun Sancağı'na Lübnan ve Suriye ile aynı statüyü vermesini talep etmiştir. Konu Milletler Cemiyeti'ne taşınmış ve uzun görüşmelerin ardından iç işlerinde bağımsız olan, dış ilişkileri şartlara bağlı olarak Suriye tarafından yürütülecek ve ülke bütünlüğü de Türkiye ve Fransa tarafından garanti altına alınan bir statü üzerinde Hatay için anlaşılmıştır. Bu durum Suriye halkı arasında kendi hükümetlerine karşı, Hatay halkı arasında da bağımsızlık yanlısı ayaklanma ve gösterilere sebep olmuştur.

Türkiye bir kriz siyaseti izleyerek Fransa ile ortak bir kuvvetin Hatay'a yerleştirilmesini başarmıştır. 1938'de Hatay Devleti'nin kendi meclislerince kurulduğu ilan edilmiştir. Bir yıl kadar bağımsız kalan Hatay Devlet Meclisi, 1939 yılında ana vatana katılma kararı almıştır.⁵⁸ Hatay meselesinin çözümü Türk dış politikasının ve diplomasisinin bir başarısıdır. II. Dünya Savaşı öncesi oluşan atmosferi ve geriye dönük antlaşmalarla elde ettiği haklarını iyi kullanan Türkiye Cumhuriyeti önemli bir kazanım edinmiştir.

Hatay meselesi çözüldüğünde Suriye henüz tam bağımsız bir ülke konumunda değildi. 1946 yılında tam bağımsız olduktan sonra Suriye ilişkiler farklı seyirler izlemiştir. 1949 yılında kansız bir darbe ile yönetime gelen Albay Hüsnü Zaim Türk devrimlerinden esinlenen icraatlarla Suriye'yi modernleştirmeye çalışmış ancak ardından başka bir darbe ile başa gelen Yarbay Edil El-Çiçekli ise Hatay'ın Suriye'den zorla koparıldığı gibi söylemlerle Türkiye ile olan ilişkilerin seyrini değiştirmiştir.⁵⁹ İleride değinileceği üzere Suriye ile Sovyetler Birliği arasındaki müttefiklikten de kaynaklı Türk Devleti ile Suriye Devleti çeşitli krizler yaşamıştır.

Musul ve Hatay meselelerinde görüldüğü üzere, Türkiye'nin bölge ile olan ilişkilerinde, dönem dönem, bölgede batılı devletlerin menfaatlerinin bulunması etkili olmuştur. Türkiye, Cumhuriyetin ilk yıllarında, batı ile ilişkiler geliştirmeye çalışırken doğu ile de bahsedilen hususlara dikkat edilmek üzere ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Bu anlamda bu dönemde dış politikada birçok yönlülük olduğunu söylemek gerekmektedir.

İran ve Afganistan'da büyükelçilikler açılmış ve bu iki ülke yetkilileri en üst düzeyde ülkemizi resmi olarak ziyaret etmişlerdir. İran Şahı Rıza Pehlevi'nin 1934 yılındaki ziyareti Türk-İran ilişkilerinin o dönemde gelişmesine ve Sadabad Pakti'nin kurulmasına yardımcı olmuştur.⁶⁰ Afganistan ile olan ilişkiler Atatürk devrinde hep dostane olmuştur. Afganistan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetini ilk tanıyan ülkeler arasında yer almış, sonrasında da Türk Ordusu Afgan Ordusunun eğitimine önemli katkılarda bulunmuştur.⁶¹

⁵⁴ İter Türkmen, Türkiye Cumhuriyeti'nin Ortadoğu Politikası, Bilgesam Bilge Adamlar Kurulu Raporu, 2010, s.7.

⁵⁵ Süha Bölükbaşı, Türkiye ve Yakınındaki Ortadoğu, Dış Politika Enstitüsü, Ankara, 1992, s.1.

⁵⁶ Yusuf Kodaz, "Bağımsız Suriye İçin Atılan İlk Adım: Fransa-Suriye Antlaşması ve Türk Kamuoyu (9 Eylül 1936)", TAD, 59.35, 2016, s.221.

⁵⁷ Haydar Çakmak (Ed.), Türk Dış Politikasında 41 Kriz, Kripto Yayıncılık, Ankara, 2012, s.47.

⁵⁸ Haydar Çakmak (Ed.), age, s.50-53.

⁵⁹ İter Türkmen, age, s.10.

⁶⁰ İbrahim Erdal, "Atatürk Dönemi (1923-1938) Türk-İran İlişkileri ve Sadabad Pakti", Journal of Black Sea Studies, Ankara, 34, (Summer 2012), s.84.

⁶¹ İter Türkmen, age, s.7.

Atatürk döneminde Türkiye Cumhuriyeti'nin Ortadoğu ülkeleri ile ilişkilerine dair ilk adımlardan bir tanesi de 1937 senesinde Sadabad Paktı'nın Türkiye, Irak, İran ve Afganistan tarafından kurulması olmuştur. Pakt her ne kadar sadece karşılıklı saldırmazlık ve ortak alanlarda iş birliği ile sınırlı kalsa da Türkiye'nin bölgeye olan ilgisini göstermesi anlamında önemlidir.⁶² Sadabad Paktı bölgede imzalanan ilk dayanışma anlaşması olmuş ve Ege'den Basra Körfezi'ne ve Himalayalar'a kadar uzanan bir barış ve dostluk bölgesi oluşturmuştur.⁶³ İslam dünyası ile de ilişkiler pekiştirilmiştir. Ancak o yıllarında pek çok Orta Doğu ülkesi ile ilişkilerin olmamasının veya az yoğunluklu olmasının sebebi ise bu ülkelerin henüz bağımsız olamamış olmaları ve sömürge konumunda bulunmalarındır. Yine Suudi Arabistan'da Vahhabiliğin etkili olup Türkiye Cumhuriyeti'nde ise laik düzenin tesis edilmiş olması bu ülke ile olan ilişkilerin o dönemde normal diplomatik seviyeye gelememesinin sebepleri arasındadır.⁶⁴

Türkiye, II. Dünya Savaşı sonrası dönemde oluşan siyasal ortamın da etkisi ile daha net bir tavırla doğu ile batı arasındaki tercihini yapmak zorunda kalmıştır. Soğuk Savaş sırasında İki Kutuplu Sistem içinde Türkiye Cumhuriyeti yerini batı bloğu olarak belirlemiş ve bölgede ABD'nin önemli bir müttefiki haline gelmiştir. Bunda Türkiye'ye yönelen Sovyet tehdidi, toprak talepleri ve güvenlik algıları oldukça etkili olmuştur.⁶⁵ Orta Doğu, Türkiye'nin batı ile olan ilişkilerinde ve özellikle NATO üyeliğinin ilk yıllarında önemli bir test alanı olarak değerlendirilmiştir.

1950'lerde Türkiye jeopolitik önemini Amerika'ya kanıtlamış ve Orta Doğu'daki diğer Amerikan müttefikleri olan İran, İsrail ve Ürdün ile iş birliği yaparken Sovyet müttefikleri Mısır, Irak ve Suriye'nin bölgedeki etkisini de çevreleme konusunda etkili adımlar atmıştır.⁶⁶ Türkiye Soğuk Savaş döneminde daha çok Amerikan politikaları ekseninde tavır almıştır. Yani gerek Sovyetlerin Orta Doğu'daki etkisi gerekse de Amerika ile olan müttefiklik ilişkisi Türkiye'nin bölgeye yönelik bağımsız politikalar geliştirmesine engel olmuştur.

Bağdat Paktı ya da sonraki adıyla CENTO (Central Treaty Organization) Türk-Amerikan ilişkilerinin Orta Doğu'da kurumsal bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Amerika'nın Orta Doğu'da Sovyetlere karşı bir savunma sistemi kurma düşüncesi Türkiye tarafından benimsenmiş ve gerçekleşmesi için Türkiye ciddi gayret sarfetmiştir.⁶⁷ 1955 yılında Türkiye ile Irak arasında imzalanan pakta aynı yıl İngiltere, Pakistan ve İran da katılmıştır. ABD pakta doğrudan üye olmamakla beraber pakta desteklemek amacıyla paktın çeşitli organlarında temsilci bulundurmıştır.

ABD'nin üye olmamasının sebepleri arasında paktın İsrail tarafından desteklenmemesinin ve bölgedeki diğer dengeleri gözetiyor olmasının etkisi vardır. Arap ülkeleri ise paktan genel olarak çok memnun olmamışlardır.⁶⁸ Paktın kuruluşunda Türkiye'nin amaçlarından birisi Arap ülkeleri ile ilişkileri geliştirmek olsa da paktın sonuçları itibari ile Türkiye ile Arap ülkeleri arasındaki ilişkileri olumsuz etkilediği söylenebilir.⁶⁹ Ancak pakt diğer Arap ülkelerinin Sovyetlere yakınlaşma eğilimine girmesi ile Sovyetleri bölgeden uzak tutmaktan çok bölgeye daha fazla yaklaştırmıştır. 1958 yılında Irak'da gerçekleşen askeri darbeyi Türkiye kınayıp tanımayınca Irak ile ilişkiler gerilmiş ve Irak 1959 yılında Irak paktan ayrıldığını açıklamıştır. Irak'ın ayrılmasıyla Pakt, CENTO (Central Treaty Organization-Merkezi Anlaşma Teşkilatı) ismini almış ve ABD tam bir ortak niteliği kazanmıştır. CENTO 1979 yılında İran ve Pakistan'ın da paktan çekilmesiyle fiilen sona ermiştir. Beklenen sonuçları ver-

⁶² Andrew Mango, age, ss.229-230.

⁶³ İbrahim Erdal, age, s.86.

⁶⁴ Süha Bölükbaşı, age, s.1-2.

⁶⁵ Ayşe Ömür Atmaca, "The Geopolitical Origins of Turkish-American Relations: Revisiting the Cold War Years", All Azimuth, V3, N1, 2014, s.20.

⁶⁶ Ayşe Ömür Atmaca, age, s.25.

⁶⁷ Mustafa Bostancı, "Türk-Arap İlişkilerine Etkisi Bakımından Bağdat Paktı", Gazi Akademik Bakış, Cilt 7, Sayı 13, 2013, s.173.

⁶⁸ Mustafa Bostancı, "Türk-Arap İlişkilerine...", s.176-177.

⁶⁹ Mustafa Bostancı, "Türk-Arap İlişkilerine...", s.179.

meyen pakt Türkiye'nin Orta Doğu'ya olan ilgisinin göstergesi olmakla birlikte Arap ülkeleriyle ilişkilerine olumsuz etkide bulunmuştur.⁷⁰ Bunda Mısır ve Suriye gibi Arap milliyetçisi rejimlerin bu oluşumu batı emperyalizminin bölgeye müdahalesi olarak algılamasının ve Sovyetler Birliği'nin etkisi büyüktür.⁷¹

Filistin Sorunu ve Arap-İsrail Savaşları soğuk savaş yıllarında Türkiye'nin Ortadoğu ile olan ilişkilerinde önemli bir başlık teşkil etmiştir. 1516-1918 arası 400 yıldan fazla Türk idaresinde kalan Kudüs'ü uluslararası bir sorun yapma gayretleri Osmanlı döneminden itibaren başlamıştır. Özellikle Fransa ve Rusya'nın Kırım Savaşı öncesinde bu tarz girişimleri olmuştur. Osmanlı idaresi altındayken Kudüs'e, müslümanlar için kutsal sayıldığından, çok titizlik gösterilmiştir.⁷²

I. Dünya Savaşı sonrası 1920'de toplanan San Remo konferansında Milletler Cemiyeti mandasına bırakılan Arap ülkelerinin yönetimleri, Sykes-Picot Anlaşması'na da uygun olarak, Millet Cemiyetince İngiltere ve Fransa'ya verilmişti.⁷³ Filistin de 1922 tarihinde kabul edilen Filistin Mandası kararları çerçevesinde yönetilmeye başlanmıştı.⁷⁴ Türkiye Cumhuriyeti'nin ise gerek Orta Doğu ile bağları iki savaş arası dönemde görece zayıflamış olduğundan gerekse de II. Dünya Savaşı'nın ardından Amerikan yanlısı bir dış politika izlediğinden Arap ülkeleri ve Filistin konusundaki yaklaşımları hep bu çerçevede ilerlemiştir.⁷⁵

1947 senesinde Birleşmiş Milletler'de yürütülen Filistin'in taksimi ile ilgili oylama da batı ülkelerinin zıddına bağımsız Filistin'i savunup Arap ülkeleriyle beraber taksim konusunda olumsuz oy kullanan Türkiye'nin bu yaklaşımı temelde İsrail'in Orta Doğu'da bir Sovyet uydusu olması ihtimaline binaendir.⁷⁶ Bu bağlamda 1948 yılında İsrail devleti kurulduğu zaman Türkiye Cumhuriyeti'nin dile getirdiği kaygı da Filistin'in geleceği ve müslüman Orta Doğu ile ilgili bir kaygıdan çok İsrail'in siyasi kadrolarının Sovyetler ile olan yakınlığından kaynaklanan bir kaygıdır. Ancak İsrail içindeki siyasi dengeler seçimlerle değişip Sovyetlerin kuruluşundan 3 saat sonra tanıdığı İsrail, daha batı ve ABD merkezli politikalar izlemeye başlayınca Sovyetler de Araplara yönelmiştir. Türkiye Cumhuriyeti de yine ABD politikalarına paralel olarak 1949 yılında İsrail'i tanıyan ilk müslüman ülke olmuştur.⁷⁷

1948 ve 1956 yıllarında patlak veren Arap-İsrail savaşlarında ve 1957'de Mısır'ın Süveyş Kanalı'nı millileştirmesi ile ortaya çıkan Süveyş bunalımında Türkiye, tavrını 1947 sonrasında bölgeyi okumaya başladığı perspektif doğrultusunda koymuştur. Çünkü Orta Doğu Türkiye'nin milli çıkarları açısından artık doğu ile batı bloku arasında bir çekişme alanıdır ve ABD müttefiki ve Sovyet karşıtı olarak Türkiye'nin pozisyonu da zaten bellidir.⁷⁸ Ancak 1967 yılında başlayan Arap-İsrail savaşında ise Türkiye, 1963 Kıbrıs krizinde müttefiki ABD'den gereken desteği bulamamış olmanın ve 1962 Küba Füze krizi sırasında pazarlık konusu bir ülke konumunda kalmasının da etkisi ile, Arap yanlısı ve İsrail karşıtı bir tutum sergilemiştir. Ancak bu tutum Türkiye'yi batı ekseninden ve Filistin'de Birleşmiş Milletler kararlarının uygulanması doğrultusundaki genel Filistin politikasından uzaklaştıran bir yaklaşım olmamıştır.⁷⁹

Türkiye'nin 2 Aralık 1980'de İsrail'in Kudüs'ü ilhakına da diplomatik degridasyon ile cevap verip Kudüs'deki konsoloslugu kapatmıştır. Bu tepkinin aslında o yıllarda yaşanan petrol krizinden kaynaklı ödemeler dengesi sorunlarıyla uğraşan Türkiye'ye, Suudi Arabistan'dan gelen 250 milyon dolarlık yardımla aynı gün verilmesi Türkiye'nin dış politikada temelde milli çıkarlarını gözettiğinin

⁷⁰ Mustafa Bostancı, "Türk-Arap İlişkilerine...", s.180-182.

⁷¹ Haydar Çakmak (Ed.), age, s.77.

⁷² Meliha Benli Altunışık (Ed.), Türkiye ve Ortadoğu Tarih Kimlik Güvenlik, Boyut Kitapları, İstanbul, 1999, s.151.

⁷³ Haluk Ülman (Ed.), age, s.6.

⁷⁴ Meliha Benli Altunışık (Ed.), age, s.153.

⁷⁵ Haluk Ülman (Ed.), age, s.6-7.

⁷⁶ Haluk Ülman (Ed.), age, s.12.

⁷⁷ Haluk Ülman (Ed.), age, s.7.

⁷⁸ Haluk Ülman (Ed.), age, s.16.

⁷⁹ Haluk Ülman (Ed.), age, s.17.

bir göstergesidir.⁸⁰ O dönemde 24 Ocak 1980 ekonomik kararlarının da etkisi ile Türkiye Arap ülkeleriyle, bölgesel güvenlik politikalarından ödün vermeden ticareti geliştirmeye çalışmıştır. İsrail'in 1982'de Lübnan'ı işgaline Türkiye'nin verdiği tepkiyi hem genel olarak Filistin konusunda geliştirdiği ilkesel politika çerçevesinde hem de bu bağlamda düşünmek doğru olacaktır.⁸¹

Esasen 1980 darbesinin ardından başa gelen Bülend Ulusu hükümetinin programında o dönemde izlenen Filistin politikası ile ilgili ilkelere yer verilmiştir:

“Bölgemizdeki anlaşmazlıklar karşısında Türkiye'nin yaklaşımı, adalet ve hakkaniyet, her milletin kaderini bizzat tayin etmesi, kuvvet yoluyla toprak ilhakının reddi gibi ilkelere dayanacaktır. Bu ilkelerin çerçevesinde Orta Doğu sorununa karşı tutumumuz ve Filistin halkının haklı davasına desteğimiz de azimle sürecektir.”⁸²

Türkiye Filistin konusunda meşruiyet ve ahlakilik prensiplerini vurgulamaya çalışmaktadır. İsrail devletinin mevcudiyet hakkının korunması gerekliliğini vurgularken Filistin devletinin ise tanınmış sınırları içerisinde güvende yaşaması ve BM Güvenlik Konseyi kararları doğrultusunda muamele görmesi hususlarının altını çizmiştir.⁸³ Ama Türkiye soğuk savaş şartları içerisinde güvenlik kaygılarından tamamen bağımsız bir politika geliştirememiştir. Güvenlik sorunları ön planda iken daha ABD eksenli davranmak durumunda kalmıştır.⁸⁴

1957 yazı ve sonbaharında Türkiye Cumhuriyeti'nin Suriye ile yaşadığı kriz de yine Türkiye'nin ABD müttefikliğinden kaynaklı aldığı tavrın bir sonucudur. Irak petrolünün taşınmasında stratejik bir konuma sahip olan Suriye'de sol destekli koalisyon hükümetinin iş başına gelmesi ile, ülkenin Sovyet etkisine girmesi endişesi Türkiye ve ABD cephesinde hissedilmiştir. Suriye'de hükümetin Çin Halk Cumhuriyetini resmen tanıması ve bağlantısızlar hareketine paralel olarak “pozitif tarafsızlık” ilkesinin benimsenmesi gibi politikalar bu endişeyi iyice artırmıştır.⁸⁵

2004 yılında gizliliği kaldırılan Amerikan Ulusal Güvenlik Konseyi (NSC) toplantı kayıtlarında da ABD'nin Suriye'de güçlü bir anti-sol liderliğin olmamasının ve Mısır tarafından ülkeye verilen desteğin, ABD'nin ulusal çıkarlarını ve güvenliğini etkileyen bir durum olarak nitelendirilmiştir.⁸⁶ ABD Eisenhower Doktrini ile Orta Doğu ülkelerini Sovyet tehdidine karşı koruma ve Sovyetleri çevreleme güdüsüyle hareket ederken Türkiye de ABD ile bağımlı güçlendirme ve Suriye'nin güney sınırında bir Sovyet uydusu olması endişesiyle hareket etmiştir. Sonuçta yaşanan gerilim iki ülkeyi savaşın eşiğine getirmiştir ve sınırda ciddi askeri yığınaklar yapılmıştır. ABD ve Sovyet donanmalarının Doğu Akdeniz ziyaretleri krizi iyice tırmandırırken Arap ülkeleri ise Arap milliyetçiliğinin ve krizin çıkmamasını da istemelerinin etkisi Türkiye'nin olası bir müdahalesinde Suriye tarafında olacakları imajını vermişlerdir.⁸⁷

O dönemde yükselişte olan Arap milliyetçiliği Arap olmayan Türkiye'nin Arap olan Suriye'ye müdahalesine doğal bir kısıtlama teşkil etmekteydi. ABD'nin de Türkiye'nin müdahalesiyle bağlantılı olması, Amerika açısından hem bölgedeki Arap müttefiklerine yabancılaşma hem de Nasır'ın Arap

⁸⁰ Haluk Ülman (Ed.), age, s.23.

⁸¹ Erkan Ertosun, “Türkiye'nin Filistin Politikasında ABD ya da AB Çizgisi: Güvenlik Etkeninin Belirleyiciliği”, Uluslararası Hukuk ve Politika, Cilt 7, Sayı 28, s.71-72.

⁸² Erkan Ertosun, age, 71.

⁸³ Nasuh Uslu, “Türkiye'nin Yeni Orta Doğu Yaklaşımı”, Bilig, Kış / 2010, Sayı 52, s. 168.

⁸⁴ Erkan Ertosun, age, s.71.

⁸⁵ Haydar Çakmak (Ed.), age, 77-78.

⁸⁶ Ivan Pearson, “The Syrian Crisis of 1957, the Anglo-American ‘special relationship’, and the 1958 landings in Jordan and Lebanon”, Middle Eastern Studies, 43:1, 2007, s.48.

⁸⁷ Haydar Çakmak (Ed.), age, 78-80.

dünyasındaki konumunun güçlenmesi risklerini taşımaktaydı.⁸⁸ BM Genel Kurulunda konu ile ilgili görüşmelerin ardından kriz durumu 1958 başına doğru dinmiştir.⁸⁹ Türkiye, Sovyet tehdidi ve güvenlik algılarıyla, ve o dönemde etkisi güçlü şekilde hissedilen Soğuk Savaş ortamında, ABD ile olan müttefiklik bağını da güçlendirmek amacıyla kriz süresince savaş ve çatışma tehdidi altında kalmıştır. Bu Türkiye için Sovyet tehdidi ve onun karşısında Amerikan müttefikliğinin dönemselsel olarak ne kadar belirleyici olabildiğini göstermektedir.

İran ile Türkiye arasındaki tarihi anlaşmalıklara rağmen iki ülke 1979'da gerçekleşen İran İslam Devrimi'ne kadar ilişkilerini sorunsuz olarak sürdürebilmiştir. Bunda Atatürk ve Rıza Şah'ın uluskurma, kalkınma ve batılılaşma gibi alanlardaki politika benzerliklerinin etkisi vardı.⁹⁰ Yine İran devrim öncesinde Amerika'dan silah alımı vasıtasıyla bu ülke ile de ilişki içerisinde bulunmuştur.⁹¹ İran'da 1979'da Şah rejiminin yıkılıp yerine Humeyni önderliğinde dini bir rejim kurulması karşısında Türkiye'nin tavrı İran İslam Cumhuriyeti'ni kurulmasının üstünden 24 saat geçmeden tanımak olmuştur.⁹² Bu kararda o sırada Başbakan olan Bülent Ecevit'in etkili olduğu ve Ecevit'in, gerek Amerikan politikalarına olan şüpheli tavrı gerekse de Amerika'nın devrim öncesi İran'ın iç işlerine karıştığı düşüncesiyle hareket ettiği ifade edilebilir. Ecevit'in, İran'da gerçekleşen devrimin Türkiye'ye ihracı ile ilgili bir kaygısının bulunmadığı yine kendi ifadelerinden anlaşılabilir. Türkiye için bu husus hep bir risk faktörü taşımıştır.⁹³

Esasen bu tavır Türkiye Cumhuriyeti'nin İran'la ilişkilerini dengede tutmak isteğinin bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Zira iki ülke arası ilişkilerin en önemli unsurlarından birisi iki ülkenin birbirinin mevcudiyetini kabul ederek ilişkilerde sağlamaya çalıştığı stabilite olmuştur.⁹⁴ Ancak Amerika'nın Tahran Büyükelçiliği'nin Humeyni taraftarı gençlerce basılması ve elçilik personelinin rehin alınması olayından sonra Türkiye-İran ilişkileri gerilmiştir. Bülent Ecevit'den sonra göreve gelen Milliyetçi Cephe hükümeti Başbakanı Süleyman Demirel bu baskın olayını sert ifadelerle kınayınca Humeyni de Türkiye'deki laik rejim aleyhine söylemlerde bulunmuştur.⁹⁵ Ancak Türkiye yine de ABD tarafından rehine krizinden ötürü uygulanmaya başlanan ambargoya katılmamış ve İran'a müdahalede Türkiye'deki Amerikan üslerinin kullanılmayacağını belirtmiştir. Türkiye'nin bu tutumunda 1974-1978 yılları arasında maruz kaldığı Amerikan silah ambargosu tecrübesinin etkisi vardır.⁹⁶

Türkiye İran'la olan ticaretini yürütmeye devam etmiştir. Türkiye'nin İran devrimi sonrasında Amerikan ambargosuna rağmen yürüttüğü bu pragmatik yaklaşım İran'la ilişkileri beslemiştir. İran için de Avrupa'ya açılan en önemli yolu olan Türkiye'ye karşı pragmatik davranmıştır. Bu durum İran-İrak savaşı süresince de devam etmiştir. Türkiye savaş sırasında "aktif tarafsızlık" politikası gütmüştür. Özellikle iki ülke ile de önemli ticaret hacimlerine ulaşmıştır. Türkiye 1982'de toplam ihracatının %44'lük bölümünü Orta Doğu ülkelerine yapmıştır ve bunun da büyük kısmını İran ve Irak ile olan ticaret oluşturmuştur.

Ticari ilişkiler, İran'ın Irak'a karşı Kürtleri desteklemesi Türk tarafında memnuniyet doğurmasa da devam etmiştir. 1984 yılında iki ülke arasında imzalanan güvenlik anlaşması İran'dan Türkiye'ye yönelen terörist PKK eylemlerini azaltsa da tam anlamıyla bitirmemiştir.⁹⁷ Ancak Soğuk Savaş

⁸⁸ Ivan Pearson, age, s.50.

⁸⁹ Haydar Çakmak (Ed.), age, 82.

⁹⁰ Meliha Benli Altunışık, age, s.70.

⁹¹ Süha Bölükbaşı, age, s.10.

⁹² Süha Bölükbaşı, age, s.9.

⁹³ Süha Bölükbaşı, age, s.12.

⁹⁴ S. Gülden Ayman, "Turkey and Iran: Between Friendly Competition and Fierce Rivalry", Arab Studies Quarterly, London 36.1, 2014, s.7.

⁹⁵ Süha Bölükbaşı, age, s.14-15.

⁹⁶ Süha Bölükbaşı, age, s.17-18.

⁹⁷ Meliha Benli Altunışık, age, s.76.

yıllarındaki bu geçici stratejik birlikteliğin önündeki iki temel engel varlığını devam ettirmektedir. Bunlardan birincisi iki ülke arasındaki rejim anlamındaki ideolojik farklılıklar, diğeri ise Amerika ile İran arasındaki düşmanlıktır.⁹⁸

4. Sonuç ve Değerlendirmeler

Türkiye için Orta Doğu politikaları 19. yüzyıldan itibaren nispeten önem kazanmaya başlamış, I. Dünya Savaşı öncesinde, sırasında ve sonrasında da oldukça yoğun bir hal almıştır. Çalışmamızın başından itibaren izah edilmeye çalışıldığı üzere, bunda Orta Doğu'nun kendisinden kaynaklı dinamikleri etkili olduğu gibi, büyük güçler için de bölgenin hayati önem arz etmesi de etkili olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında da Orta Doğu kaynaklı sorunlar Türkiye'nin gündemini meşgul etmiştir. Özellikle Cumhuriyet döneminden itibaren bu sorunlarla mücadele edilirken Türk dış politikasının genel realist prensipleri çerçevesinde hareket edilmiştir. Batı ile kurulmaya çalışılan ilişkiler dikkate alınarak politikalar geliştirilmiş ve potansiyelimiz paralelinde hareket edilmiştir. Ancak bölgenin uluslararası siyaset açısından önemi dış müdahalelerin ve iç huzursuzlukların da olmasının önünü açmıştır. Musul meselesinin aleyhimize çözülmesinin altında yatan en önemli etkenin bu olduğunu söylemek dolayısıyla yerinde olacaktır. Ancak sonrasında Hatay meselesinin olumlu çözümünde de Türk dış politikasının rasyonel yaklaşımlarının etkisi aşikardır.

Soğuk Savaş döneminde Orta Doğu'ya yönelik politikalarda ise iki kutuplu sistemin getirdiği keskin ayırım içerisinde yaptığımız kesin batı (ABD) tercihinin etkileri görülmektedir. Bağdat Paketi'nin oluşumu, 1957 Suriye krizi, Arap-İsrail savaşları, İran Devrimi, İran-İrak savaşı sırasındaki politikalarımız, her ne kadar farklılıklar gösterebilse de Türkiye'yi ABD ekseninden uzaklaştırmayacak şekilde ele alınmıştır. Yine bu tercihte de Türkiye'nin Sovyet tehdidi karşısında uyguladığı rasyonel ve realist yaklaşım etkilidir.

Dış politika geliştirmek uzun soluklu, detaylı inceleme ve analiz gerektiren bir süreçtir. Dünya siyasetinde daima odak noktalardan birisi olan Orta Doğu'ya yönelik politikalar geliştirilirken bu prensipler çerçevesinde hareket etmek gerekmektedir. Türkiye'nin kabiliyet ve kapasiteleri çerçevesinde, diplomasi ve yumuşak güç ilkelerini azami seviyede gözeterek realist ve rasyonel politika geliştirilmesi doğru olacaktır.

EKLER

Tablo 1⁹⁹ – Ortadoğu ülkelerinin yüzölçümleri

Ülke	Yüzölçümü (km ²)
Bahreyn	694
Birleşik Arap Emirlikleri	83.600
Filistin	5.898
İrak	438.320
İran	1.648.000
İsrail	20.770
Katar	11.000
Kuveyt	17.820
Lübnan	10.400
Mısır	1.001.450
Suudi Arabistan	2.149.690
Suriye	185.180

⁹⁸ S. Gülden Ayman, age, s.10.

⁹⁹ Davut Dursun, age, ss.1247,1250.

Türkiye	769.630
Uman	212.460
Ürdün	97.740
Yemen	527.970

Tablo 2¹⁰⁰ – Ortadoğu Ülkelerinde Nüfus

Ülke	2014 Ortası (Milyon Kişi)	2016 Ortası (Milyon Kişi)
Bahreyn	1.3	1.4
Birleşik Arap Emirlikleri	9.4	9.3
Filistin	4.4	4.8
Irak	35.1	38.1
İran	77.4	79.5
İsrail	8.2	8.2
Katar	2.3	2.5
Kuveyt	3.7	4
Lübnan	5	6.2
Mısır	87.9	93.5
Suudi Arabistan	30.8	31.7
Suriye	22	17.2
Türkiye	77.2	79.5
Uman	4.1	4.4
Ürdün	7.6	8.2
Yemen	26	27.5

Tablo 3¹⁰¹ – 2015 Yılı Dünya Kanıtlanmış Ham Petrol Rezervleri (milyon varil)

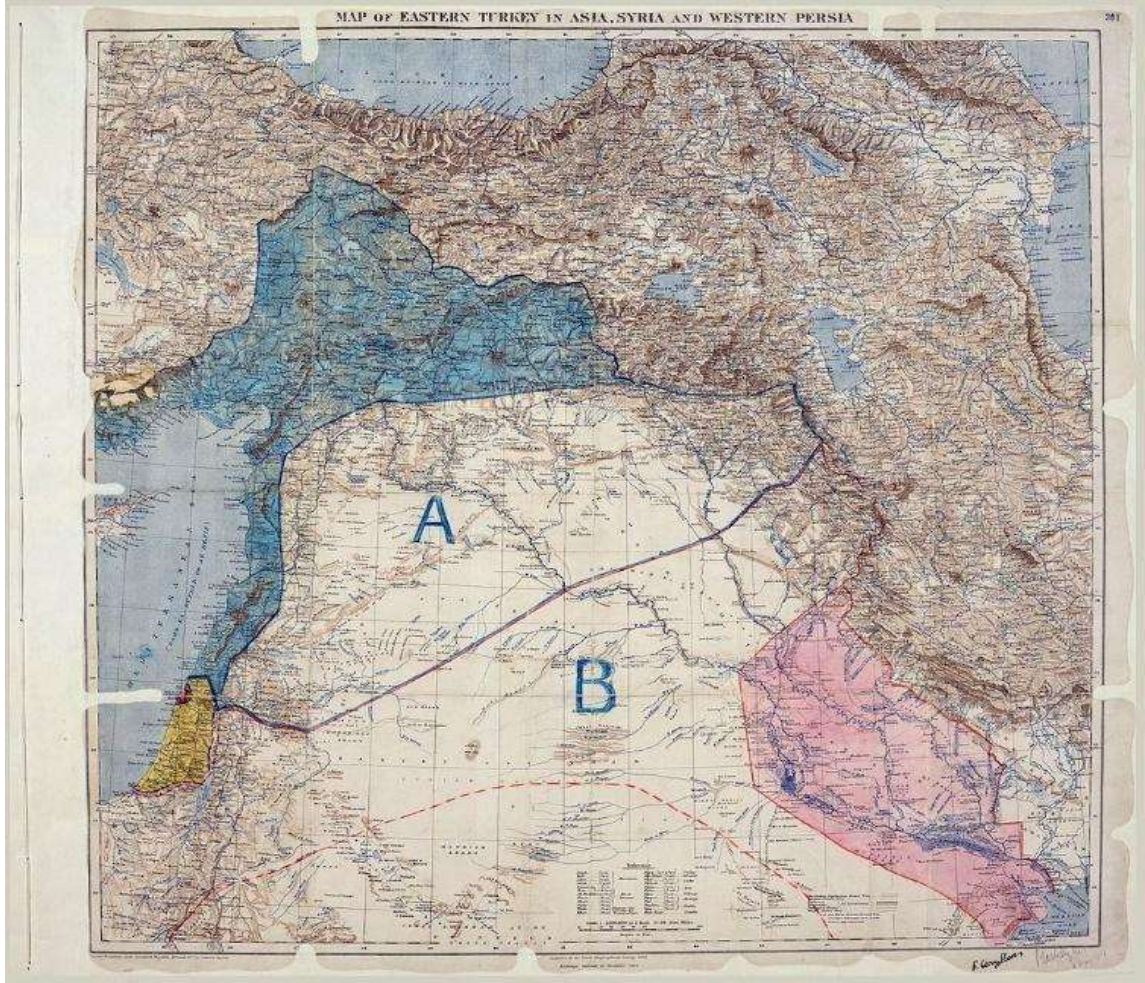
Ülke	Rezerv
Birleşik Arap Emirlikleri	97.800
Irak	142.503
İran	158.400
Katar	25.244
Kuveyt	101.500
Suudi Arabistan	266.455
Suriye	2.500
Uman	5.306
Diğer Ortadoğu Ülkeleri	3.140
Toplam Ortadoğu	802.848
Kuzey Amerika	40.503
Latin Amerika	342.757
Doğu Avrupa ve Avrasya	119.860
Batı Avrupa	10.064

¹⁰⁰ Nüfus Referans Bürosu (Population Reference Bureau) Dünya Nüfus Veri Dökümanı 2014 ve 2016.¹⁰¹ OPEC Yıllık İstatistik Bülteni - 2016

Afrika	128.049
Asya ve Pasifik	48.597
Dünya Toplamı	1.492.677

Harita 1¹⁰² - Sykes-Picot Anlaşması haritası

Fransızlarla İngilizler arasındaki kontrol ve etki bölgelerini göstermektedir. Mavi Bölge Fransız etki alanını, A Fransız kontrol alanını, Kırmızı bölge İngiliz etki alanını, B İngiliz kontrol alanını göstermektedir.

¹⁰² Paula Kitching, age, s.19.

KAYNAKLAR

- Aghazadeh, Mahdiah “A Historical Overview Of Sanctions on Iran and Iran's Nuclear Program”, *Journal of Academic Studies*, Year 14, No 56, 2013, ss.137-160.
- Akbaş, Zafer, “ABD'nin Ortadoğu Politikalarının Sürdürülebilirliği ve Ortadoğu'da Güç Mücadelesi”, *History Studies*, ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı, 2011, ss.1-17.
- Altunışık, Meliha Benli (Ed.), *Türkiye ve Ortadoğu Tarih Kimlik Güvenlik*, Boyut Kitapları, İstanbul, 1999.
- Atmaca, Ayşe Ömür, “The Geopolitical Origins of Turkish-American Relations: Revisiting the Cold War Years”, *All Azimuth*, V3, N1, 2014, ss.19-34.
- Ayman, S. Gülден, “Turkey and Iran: Between Friendly Competition and Fierce Rivalry”, *Arab Studies Quarterly*, London 36.1, 2014, ss.6-26.
- Bilgin, Mustafa Sıtkı, “İki Savaş Arası Dönemde Türkiye'nin Ortadoğu Politikası”, *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 9, Sayı 18, 2016, ss.33-44.
- Bjorvatn, Kjetir & Farzanegan, Mohammad Reza & Schneider, Friedrich, “Resource Curse and Power Balance: Evidence from Oil-Rich Countries”, *World Development*, Volume 40, No 7, ss.1308-1316.
- Bölükbaşı, Süha, *Türkiye ve Yakınındaki Ortadoğu*, Dış Politika Enstitüsü, Ankara, 1992.
- Bostancı, Mustafa, “Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Hicaz'da Hâkimiyet Mücadelesi”, *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 7, Sayı 14, Yaz 2014, ss.117-136.
- Bostancı, Mustafa, “Türk-Arap İlişkilerine Etkisi Bakımından Bağdat Paktı”, *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 7, Sayı 13, 2013, ss.171-184.
- Çakmak, Haydar (Ed.), *Türk Dış Politikasında 41 Kriz*, Kripto Yayıncılık, Ankara, 2012.
- Çaman, Efe & DAĞCI, Kenan, "Iran's Nuclear Program and Turkey: Changing Perceptions, Interests and Need for Revision", *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, Volume 12, No: 2, Summer 2013, ss.1-14.
- Demir, Şerif, “Dünden Bugüne Türkiye'nin Ortadoğu Politikası”, *Turkish Studies*, Volume 6/3, Summer 2011, ss.691-713.
- Dursun, Davut, “Ortadoğu'nun Ekonomik, Sosyal ve Siyasi Özellikleri Üzerine Genel Tespitler”, *Siyaset Konferansları Dergisi*, 2010, ss.1231-1274.
- Erdal, İbrahim, “Atatürk Dönemi (1923-1938) Türk-İran İlişkileri ve Sadabad Paktı”, *Journal of Black Sea Studies*, Ankara, 34, (Summer 2012), ss. 77-88.
- Ertosun, Erkan, “Türkiye'nin Filistin Politikasında ABD ya da AB Çizgisi: Güvenlik Etkeninin Belirleyiciliği”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 7, Sayı 28, ss.57-88.
- Gül, Murat & Yüksel, Bekir Ali, “İsrail'in Dış Politikasını Anlamak: Tevrat, On Emir, Vadedilmiş Topraklar ve Üstünlük”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 6, Sayı 1, ss.335-35.
- Kalafat, Yaşar, *Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı, Karakteri Dönemindeki İç ve Dış Olaylar*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1992.
- Kapanşahin, Muhittin, *Kanuni'nin Batı Politikası*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2008.

- Kaştan, Yüksel, “Ortadoğu’da Arap İsrail Mücadeleleri ve Türkiye”, Tarih ve Medeniyetler Tarihi, IV. Cilt, Ankara, 2012, ss.1797-1816.
- Kaymaz, İhsan Ş., Şeyh Sait Ayaklanmasında İngiliz Parmağı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2014.
- Kemal, Cemal, “Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Musul Meselesi”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S 40, Kasım 2007, ss.643-691.
- Kısıklı, Emine, “Yeni Gelişmelerin Işığında Geçmişten Günümüze Musul Meselesi”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, 6.24 (1999), ss.487-526.
- Kitching, Paula, “The Sykes-Picot Agreement and Lines in the Sand”, Historian, London 128 (Winter 2015/2016), ss.18-22.
- Kodaman, Bayram, Şark Meselesi Işığı Altında Sultan II. Abdulhamid’in Doğu Anadolu Politikası, Orkun Yayınevi, İstanbul, 1983.
- Kodaz, Yusuf, “Bağımsız Suriye İçin Atılan İlk Adım: Fransa-Suriye Antlaşması ve Türk Kamuoyu (9 Eylül 1936)”, TAD, 59.35, 2016, ss.213-237.
- Kolander, Kenny, “The 1967 Arab-Israeli War: Soviet Policy by Other Means?”, Middle Eastern Studies, 52:3, ss.402-418.
- Levy, Zach, Israel and the Western Powers 1952-1960, The University of North Carolina Press, London, 2011.
- Mango, Andrew, “Turkey in the Middle East”, Journal of Contemporary History, Vol. 3, No.3, The Middle East (Jul., 1968), ss. 225-236
- Masomi, Majid & Yazdi, Asghar, “The Effect of Great Middle East Plan on Foreign Politics of I.R. of Iran”, Life Science Journal, 9(4), 2012, ss.3405-3409.
- Moazami, Behrooz, “Rethinking the Role of Religion in Iran's History and Politics, 1796–2009”, Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East, Volume 31, Number 1, 2011, ss. 69-75.
- Nüfus Referans Bürosu (Population Reference Bureau), Dünya Nüfus Veri Dökümanı, 2014 ve 2016.
- Opec, Yıllık İstatistik Bülteni, 2016.
- Pearson, Ivan, “The Syrian Crisis of 1957, the Anglo-American ‘special relationship’, and the 1958 landings in Jordan and Lebanon”, Middle Eastern Studies, 43:1, 2007, ss.45-64.
- Pormann, Peter E., “Why the Modern Middle East?”, The Lancet, Volume 367, Issue 9515, 2006, ss.971-972.
- Qureshi, M. Naeem, Ottoman Turkey, Atatürk and Muslim South Asia Perspectives, Perceptions, and Responses, Oxford University Press, Karachi, 2014.
- Şahin, Hasan, “Şark Meselesi Çerçevesinde Osmanlı-İngiliz İlişkilerine Genel Bir Bakış (Başlangıcından Paris Barışı’na Kadar)”, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 29, Prof. Dr. Zeki Başar Özel Sayısı, Erzurum 2006, ss.213-237.
- Sakın, Serdar & Deveci, Can, “Ortadoğu Kavramı ve Sınırları Üzerine Bir Değerlendirme”, History Studies, ABD ve Büyük Orta Doğu İlişkileri Özel Sayısı, 2011, ss.282-293.
- Shaffer, Brenda & Ziyadov, Taleh (Ed.), Beyond the Resource Curse, University of Pennsylvania

Press, Philadelphia, Project MUSE, 2011.

Türkmen, İlder, Türkiye Cumhuriyeti'nin Ortadoğu Politikası, Bilgesam Bilge Adamlar Kurulu Raporu, 2010.

Ülman, Haluk (Ed.), Ortadoğu Sorunları ve Türkiye, Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı, İstanbul, 1991.

Uslu, Nasuh, "Türkiye'nin Yeni Orta Doğu Yaklaşımı", Bilig, Kış / 2010, Sayı 52, ss.147-180.